

MERVI KAARNINEN

PUNAORVOT 1918

MINERVA

Punaorvot 1918

M E R V I K A A R N I N E N

PUNAORVOT
1918

minerva

MINERVA KUSTANNUS OY

HELSINKI

2. uudistettu laitos

www.minervakustannus.fi

© Mervi Kaarninen ja Minerva Kustannus Oy, 2008, 2017

Ulkoasu: Taittopalvelu Yliveto Oy

Kannen valokuva: Tampere-Seura

ISBN 978-952-312-503-2

Painettu EU:ssa, 2017

Sisällys

Taatto lähti taiston teille	7
Lapset ja sota	12
"Auttakaa, hätä on hirvittävä"	12
Kerjuuta torjumaan kaikella tarmolla.....	19
Tuhansia isättömiä lapsia.....	25
Sotaorpojen huolto – elatus- ja kasvatuskysymys.....	33
Ester Hällström orpojen pelastajaksi	36
Tampere – työväestön kaupunki	43
Levoton lapsuus Tampereella.....	43
Isää etsimässä	46
Perheiden ahdinko	52
Avustusorganisaatio rakentuu	63
"Mitä täällä itketään?"	63
Orpojen kasvatusta – suuri kansallinen tehtävä	73
Punainen vaara	79
Operaatio Pohjanmaa.....	83
Kärsivät ja turvattomat orvat ihmisten koteihin	83
"Ei täällä leipää kielletä" – kokemuksia sijaiskodeissa.....	90
Tampereiset punaorvat Pohjanmaalla	97
Ongelmia ja kritiikkiä	104
Ensimmäinen maailmansota ja lastensiirot	110
Orpoja pelastamassa – työtä eri paikkakunnilla ...	115
Tampereen kaupunki ja yhdistykset	
punaorpojen avustustyössä	115
Viipuri ympäristöineen ja Raivolan lastenkoti.....	123

OY Orpola AB – Turun Lauste.....	126
“Hooverit” avuksi.....	129
Työväenjärjestöjen avustustoiminta	136
Kilpailua lasten asialla	141
Punaleskien arkea	147
Kaikesta on puute.....	147
Huoltosopimus	150
Äiti uusiin naimisiin?	156
Riittävätkö avustukset?	160
“Älä lyö lyötyä” – keskustelua sotaorpoavustuksista	168
Punaleskien eläkkeet	174
Kunnon kansalaisia	177
“Huomattava määrä kapinallisia ei ole käynyt kansakoulua”	177
“Sitten käytiin jatkokoulua”	184
Lehdenmyyjiä ja lankkipoikia.....	186
Ammattia oppimaan.....	193
“Nosta nainen niin koko kansakin nousee”	197
“Iltaisin olin työväenopistossa” – opintoja Tampereella.....	199
Oppikoulu – ovi auki vain harvoille.....	206
Kirkko nuorison kasvattajana	208
Punaorvon tarina	217
Tehdaskaupungin nuoriso	217
Soppalappuja, ammattikursseja ja työsiirtoloita	221
Maan alla ja päällä – punaorvot poliittisessa toiminnassa.....	225
Punaorvot	229
Lähteet.....	238

Taatto lähti taiston teille

Talvella 1918 Euroopassa oli sodittu jo yli kolme vuotta. Suomen sisällissota, jota ei voi ajatella ilman maailmansotaa, alkoi tammikuun lopussa. Punaiset ottivat haltuunsa koko eteläisen Suomen, ja valkoiset alkoivat koota armeijaa kapinan kukistamiseksi. Sota päättyi virallisesti 16.5.1918 Helsingissä järjestettyyn valkoisen Suomen voitonparaatiin, mutta sodan aiheuttamat koettelemukset tuntuivat vielä kauan ihmisten elämässä. Niin monen omaisia oli kuollut, kateissa tai vankileireillä. Sodassa ja sen jälkiselvittelyissä kuoli noin 36 000 ihmistä. Perheenjäsenten kohtalot, kotipaikkakunta ja henkilökohtaiset kokemukset ovat vaikuttaneet siihen, miten sodasta on puhuttu ja miten sitä on muistettu.

Yhteiskunta oli läpikäynyt pitkän kriisivaiheen, joka oli alkanut jo vuosisadan vaihteessa. Suomessa oli eletty sotatilassa ja sotataloudessa jo vuodesta 1914 lähtien. Yhteiskunnan poliittinen hajoaminen alkoi maaliskuussa 1917 ja kulminoitui sisällissotaan. Paluu rauhaan oli vaikea. Yhteiskunta piti saada toimitaan kriisin jälkeen. Valtio oli pahasti velkaantunut, ja monet isot asiat hallitusmuodosta lähtien olivat ratkaisun alla vuosina 1918–1919. Modernin valtion lainsäädäntötyö piti saada käyntiin ja jatkaa hankkeita, jotka maailmansota oli keskeyttänyt.

Yksi tällainen oli oppivelvollisuuslaki, joka oli ollut valmisteilla jo ennen maailmansodan alkua.

Suomen sisällissota oli myös lasten sota, sillä sota kosketti lapsia ja nuoria monin tavoin. Näin käy aina sodissa. Siviilit jäävät taistelevien osapuolten jalkoihin, ja sota muuttaa täydellisesti arkielämän järjestyksen. Pelko tulee osaksi elämää. Sodassa saa pelätä sekä oman että omaisten hengen puolesta. Lapset joutuvat eroon isistään, usein myös äideistään.

Suomen vuoden 1918 sisällissodassa myös monia lapsia kuoli sekä punaisten että valkoisten puolella. Eräs äiti kuvaili lasten suhtautumista sotaan toteamalla, että lapsetkin ovat jo tottuneet niin ruumiita näkemään, etteivät pidä sitä minään. Sisällissodan aikana ja sen jälkiselvittelyissä kuoli Suomen sotasurmaprojektin tietojen mukaan 219 alle 15-vuotiasta lasta ja nuorta. Näistä kymmenvuotiaita tai nuorempia oli 47.

Pieniä lapsia kuoli sodan aikana ja sen jälkeen erityisesti sodan mukanaan tuomiin sairauksiin. Elintarviketilanne oli useimmilla paikkakunnilla huono vuosina 1917–1918. Näлкä ja kylmä koituivat erityisesti aivan pienten lasten kohtaloksi. Lapsia myös joutui vankileireille vanhempiansa mukana. Hengissä pysyminen vankileirien kurjuudessa oli vaikeaa aikuisille, mutta lapsille olosuhteet olivat katastrofaaliset. Leireillä syntyi ja kuoli lapsia.

Sodan jälkeen maassa oli tuhansia orpoja, jotka olivat pääasiassa punaisten lapsia. Paluu rauhaan oli yhteiskunnan tasolla monimutkainen prosessi, mutta niin se oli myös punaorvoille. Tamperelainen Elsa Kolinen (os. Virtanen, 1903–1984), jonka isä ammuttiin Hämeenlinnassa, on kuvannut lapsuuden sodan kokemusta:

Taidemaalari Joseph Alanen (1885–1920) on Tampereen jugendtaiteen keskeinen henkilö. Hän toimi Tampereen kansakoulun jatkoluokkien ensimmäisenä piirustuksenopettajana ja kuvittajana useissa tamperelaislehdissä. Alanen on tunnettu Kalevala-aiheisista töistään. Hän piirsi postikorttisarjan, joka liittyi Suomen vuosien 1917–1918 historiaan.

”Me mukulat seurattiin, kun ammuttavia vietiin. Ne vietiin kansakoululle, ihan lähelle. 70-vuotias äiti ammuttiin sen takia, että ei tiennyt, missä hänen poikansa oli. Kun ampumisista oli selvitty, sai kuulla joka paikassa, että sataan vuoteen ei työväenliike tässä maassa nouse. Naiset ja lapset olivat kotona. Tunteet, jotka silloin koki, eivät koskaan unohdu.”

Sisällissodan orpojen huolto oli 1920- ja 1930-lukujen Suomessa sekä sosiaalinen että poliittinen kysymys. Valtio ryhtyi avustamaan punaorpoja ja punaleskiä, mutta samalla vedottiin yksityisiin henkilöihin ja hyväntekeväisyysjärjestöihin orpojen auttamiseksi. Sovinnonteko ja anteeksianto voitiin aloittaa lapsista. Punaorvot olivat suomalaisia sotalapsia.

Välittömästi sisällissodan päätyttyä ja kesällä 1918 viranomaiset arvelivat turvattomiksi jääneiden lasten määräksi 20 000–25 000. Lukujen epämääräisyys johtui vankileirien tilanteesta. Vankeja pääsi syksystä alkaen vapauteen, ja toisia menehtyi leireillä jatkuvasti. On itsestään selvää, että sodassa henkensä menettäneiden ja vankileireillä olevien punaisten perheet olivat hädänalaisessa asemassa kesällä ja syksyllä 1918. Kansa oli jakautunut voittajiin ja häviäjiin. Sisällissota jakoi sodassa isänsä menettäneet lapset kahteen ryhmään: punaisten ja valkoisten lapsiin, sankarien ja kapinallisten lapsiin. Eri puolilla Eurooppaa oli paljon maailmansodan seurauksena orvoiksi jääneitä lapsia, mutta Suomen tilanne oli poikkeuksellinen: maassa oli kahdenlaisia orpoja, punaisia ja valkoisia, joihin tulevien vuosien aikana tultiin suhtautumaan eri tavoin.

Tämä kirja kertoo lasten ja nuorten sodasta ja elämästä sisällissodan jälkeen. Heidän sotansa jatkui vuosia sodan päätyttyäkin,

kun esimerkiksi punaleskien oli kamppailtava vaikeissa oloissa pitääkseen lapset hengissä. Erityisesti pienillä paikkakunnilla lapset ja nuoret kantoivat punikin leimaa vielä vuosia sodan jälkeen. Lasten leikeissä taistelivat kauan punaiset ja valkoiset. Tämän tarinan keskipisteenä ovat tamperelaiset punaorvot ja heidän äitinsä. Kirjassa seurataan neljän tamperelaisen punaorpoperheen vaiheita keväästä ja kesästä 1918 aina 1930-luvulle asti. Perheiden kautta on mahdollista tarkastella sodasta selviytymistä, toimeentulostrategioita, yhteiskunnan tarjoamaa huoltoa sekä näiden punaorpojen myöhempiä elämänvaiheita, kuten koulunkäyntiä ja työhön sijoittumista. Vaikka tamperelaiset orvot ovat tarinan keskiössä, orpojen ja heidän äitiensä olosuhteita ja selviytymistä tarkastellaan myös koko maan tasolla. Kirjassa kuvataan viranomaisten, kirkon ja seurakunnan, hyväntekeväisyysjärjestöjen sekä yksityisten auttajien suhtautumista punaorpoihin ja heidän äiteihinsä.

Lapset ja sota

”Auttakaa, hätä on hirvittävä”

Jo kuusi päivää Helsingin valtauksen jälkeen, 18.4.1918, julkaistiin Helsingin sanomalehdissä ilmoitus, jossa kutsuttiin yleisöä keskustelemaan, toimenpiteistä, joihin olisi ryhdyttävä nälänhädän ja puutteen lievittämiseksi Helsingissä. Kaupunkilaiset olivat huomanneet, että kaduilla liikkui nälkäisiä ja kerjääviä lapsia. Yleisesti oli tiedossa erityisesti kaupunkien elintarvikkepula. Ensimmäisessä vaiheessa välittömästi sotatoimien päätyttyä muutamat yksityishenkilöt ryhtyivät koordinoimaan avustustyötä. Vetoamuksia esitettiin monissa lehdissä. Samanaikaisesti kun punakaartilaisia teloitettiin ja ihmisiä koottiin vankileireille, käynnistettiin avustustoimia, jotka kohdistettiin punakaartilaisen perheisiin, ennen kaikkea orvoksi jääneisiin lapsiin.

Yksityistä hyväntekeväisyyttä käynnistettäessä luotiin puhetapa, joka vetosi auttajiin. Työssä tarvittiin yksityisiä lahjoittajia, armeliaisuutta ja anteeksiantoa. Samalla orpojen huollon merkitystä perusteltiin isänmaan tulevaisuuden ja yhteiskunnallisen yhtenäisyyden näkökulmasta. Koko yhteiskunnan edun vuoksi oli tärkeää, että kaikki väestöpiirit tekisivät työtä hätää kärsivien orpojen hyväksi.

Sanomalehdissä kuulutettuun kokoukseen saapui noin puolen sataa henkilöä. Tilaisuudessa puhetta johti Sörnäisten suomalaisen seurakunnan kappalainen kirkkoherra. K. V. Hurmerinta, ja sihteerinä toimi Matti Helenius-Seppälä, joka oli sosiaalihallituksen raittiusosaston johtaja. K. V. Hurmerinnan työkenttä Sörnäisten työläisperheiden parissa vaikutti siihen, että hän ymmärsi punakaartilaiden perheiden hädänalaisen tilanteen. Hurmerinta oli toiminut myös Raittiuden Ystävissä. Lisäksi hänellä oli kosketusta työväestöön Kristillisen työväenyhdistyksen kautta. Kuitenkin vuoden 1918 sisällissota jyrkensi hänen asenteitaan työväestöä kohtaan. Kokouksessa oli mukana monia henkilöitä, joita yhdisti tarve tehdä jotakin lasten hyväksi. Mukana oli esimerkiksi opettaja Vilho Reima Kotikasvatusyhdistyksestä, professori Mikko Heikinheimo sekä helsinkiläisiä rouvia ja neitejä, jotka olivat olleet mukana naisyhdistysten toiminnassa.

Kokous perusti Yleisen Apukomitean. Sen tarkoitus oli tukea ja avustaa jo olemassa olevia hyväntekeväisyysjärjestöjä organisoimalla rahan ja ruokatarvikkeiden keruuta. Mukana oli edustajia muun muassa Kaupunkilähetyksestä, Pelastusarmeijasta ja Valkonauhaliitosta. Uusi komitea toimi organisoimalla julkisia keräyksiä. Apukomitean työ perustui siihen, että sen toiminnassa oli mukana kokeneita henkilöitä. Heti alkuvaiheessa työmuodosta päätettiin, että tavoitteena oli ainoastaan ensiavun jakaminen. Yleinen Apukomitea kuulutti lehti-ilmoituksilla kaupunkilaisia mukaan työhön. Esimerkiksi *Kotimaa*-lehdessä julkaistiin vetoamus 23.4.: ”Auttakaa, hätä on hirvittävä.” Vetoamuksessa todettiin, että tarvittiin työtä, ei hentomielistä vaan ”järkevää”.

Kevätkesällä 1918 alkoi ilmestyä monia muitakin vetoamuksia ja mielipiteitä lehtien palstoille. Ne ottivat kantaa siihen,

miten erityisesti hätääkärsiviin leskiin ja orpolapsiin pitäisi suhtautua. *Suomen Naisen* päätoimittaja vapaaherratar Ida Yrjö-Koskinen (1857–1937) vetosi lukijoihin kutsumalla naisia työhön isänmaan hyväksi. Yrjö-Koskinen oli toiminut kansanedustajana, opettajana ja erityisesti aktiivisena kotitalouskysymysten puolesta puhujana Tampereella. Hän oli ollut Tampereen Suomalaisen Naisyhdistyksen perustajajäsen ja keskeinen toimihenkilö Tampereen vuosinaan. Keväällä 1918 hän kirjoitti *Suomen Naisessa*, että vaaditaan ”jättiläistyötä, vuoria siirtävää uskoa ja hehkuvaa rakkautta, ennen kuin viime talven vauriot saadaan korjatuksi, haavat umpeen ja kansamme jälleen oikeuden ja toimen poluille”.

Yrjö-Koskinen oli arvostettu ja vaikutusvaltainen henkilö, ja hänen kannanottonsa ja mielipiteensä olivat tärkeitä. Puhuessaan *Suomen Naisen* palstoilla anteeksiannon ja hyväntekeväisyyden puolesta, hän kohdisti sanansa erityisesti porvarillisille naisille, jotka perinteisesti olivat harjoittaneet filantropiaa. Hän ehdotti, että kun Suomessa tehtiin lähetystyötä ympäri maata olevien lähetyssseurojen välityksellä Afrikkaan, Kiinaan, Japaniin ja Intiaan, eikö olisi syytä tämä toiminta pysäyttää vuodeksi ja pariksi ja keskittää voimat ja varat ”kotoisen pakanuuden voittamiseksi”. Hän perusteli ehdotustaan oman maan ”pakanoiden” vilulla ja nälällä, ja ehdotti, että ulkomaanlähetyksestä säästyneet varat voitaisiin käyttää orpojen ja sairaiden avustamiseen. Yrjö-Koskinen kirjoitti yhteiskunnallisesta ”pakanuudesta”, jos asioihin ei puututa ja hätää kärsiviä auteta. Tämä kirjoitus huomattiin esimerkiksi Tampereella, mutta paikallisen Kaupunkilähetyksen *Sunnuntaitervehdys*-lehdessä se ei saanut välitöntä kannatusta. Yrjö-Koskille vastanneen kirjoittajan mielestä edes poikkeusoloissa ei sopinut luopua perinteisistä työaloista.

Monilla paikkakunnilla oli alkuvaiheessa Kotikasvatusyhdistys kanavoimassa avustuksia. Vilho Reima toimi sekä Helsingin Yleisessä Apukomiteassa että Kotikasvatusyhdistyksessä. Hän oli paitisi opettaja myös intomielinen raittiusmies, joka teki merkittävän uran nuorison kasvatuksen edistäjänä nimenomaan Kotikasvatusyhdistyksessä. Yhdistys oli perustettu vuonna 1907, ja sen toiminta perustui pitkälti Vilho Reiman aktiivisuuteen ja työpanokseen. Yhdistyksellä oli haaraosastoja ja kiertäviä kodinpäiväpuhujia. Reima julkaisi 1920- ja 1930-luvuilla kasvatuskirjallisuutta kymmeniä nimekkeitä Kotikasvatusyhdistyksen kustantamana.

Reima kirjoitti *Kotimaa*-lehdessä 17.5., että orvoille ja leskille on uhrattava ja heidän hyväkseen on tehtävä työtä. Reiman kirjoituksessa luodaan suuntaviivoja orpojen huollossa noudatetuille periaatteille. Hän ehti ilmeisesti ensimmäisenä tuomaan esille ajatuksen, että kaupunkien lapsia piti siirtää maaseudulle. Hän totesi, että maanomistajien ja maanviljelijöiden olisi otettava orpoja luokseen, mutta lasten sijoittaminen oli tehtävä huolella ja väliaikaisia orpokoteja olisi perustettava, mutta ei kaupunkeihin. Reiman sanoin: ”Meidän on muistettava, että äitien joukossa on monta heikkoa ja monta huonoa äitiä. Nämä äidit tarvitsevat ras-kaassa kasvatustyössään tukea. Avatkaamme heille kukkaromme nyörit ja sydämemme. On pidettävä huolta lapsista, jotka joutuvat kylmään maailmaan, kun äidit menevät töihin.” *Kotimaa* kannusti jo huhtikuussa, että orpoja lapsia otettaisiin lapsettomiin ja vähälapsisiin koteihin. Vilho Reima kirjoitti vetoomuksen todeten, että ”älä heitä lehteä pois ennen kuin mietit, mihin tämä vakava aika sinua velvoittaa”. Kesällä 1918 Kotikasvatusyhdistyksen tarkoituksena oli perustaa useita turvakoteja, ja se sai-kin paljon lahjoituksia yksityishenkilöiltä tätä tarkoitusta varten.

Esimerkiksi monet helsinkiläiset liikemiehet lahjoittivat rahaa Kotikasvatusyhdistykselle.

Helsingin Yleiseen Apukomiteaan perustettiin kuusi jaostoa, joista yksi hoiti talousasioita komitean puheenjohtajan johdolla. Toista, lasten työ- ja kesäsiirtolajaostoa, hoitivat opettaja Vilho Reima sekä rouvat Suomalainen ja Louhivuori. Orpokotijaosto oli rouva Ester Hällströmin ja neiti E. Boreniuksen vastuulla. Ester Hällström (1870–1950) tuli seuraavan kahden vuoden aikana näyttelemään tärkeää roolia punaorpojen huoltotyössä. Apukomitean muita jaostoja olivat sotavankien perheiden huoltojaosto, jakojaosto ja hankintajaosto. Sotavankien perheiden asioita hoitava jaosto piti kahta kansliaa, joista toinen toimi Ylioppilastalolla. Kansliasta jaettiin tietoa vankien omaisille.

Jo Yleisen Apukomitean ensimmäisessä kokouksessa paikalle tulleet kaupunkilaiset olivat valmiina työhön. He lähtivät kokouksen jälkeen kori kädessä kiertämään ovelta ovelle kerätäkseen ruokatarvikkeita ja viedäkseen niitä paikkoihin, joissa oli suurin hätä. Ensimmäisen illan aikana jaettiin kymmenien korien sisältö.

Kaupunki jaettiin pian kuuteen huoltopiiriin. Noin kolmen viikon aikana Yleinen Apukomitea oli saanut lahjoituksia hiukan yli 300 000 markkaa (vuonna 2017 noin 106 000 euroa), mikä oli 100 000 markkaa enemmän kuin senaatin kouluhallitukselle myöntämä ensimmäinen punaorpojen avustukseen tarkoitettu määräraha toukokuun lopussa.

Apukomitean työ oli tarkoitettu ensiavuksi ja aivan väliaikaiseksi ratkaisuksi. Järjestelmällisen ja pitempiaikaisen avustustyön organisoinnin katsottiin kuuluvan kaupungin köyhäinhuoltolautakunnalle ja yleensäkin viranomaisille. Helsingin mallin mukainen yhdistysten ja aktiivisten yksityishenkilöiden toimeenpanema

Lapset sisällissodan uhreina

Suomen sisällissota vuonna 1918 oli myös lasten sota. Lapsia joutui vanhempiensa mukana vankileireille ja heitä myös syntyi siellä. Sisällissodan jälkeen Suomessa oli lähes 15 000 orpoa, joista valtaosa oli punaisten lapsia eli punaorpoja.

Punaorvot 1918 kertoo orpolasten kohtaloista sisällissodan jälkeen. Heidän sotansa jatkui vielä vuosia, kun punalesket kamppailivat toimeentulovaikeuksien kanssa. Tämän kirjan pääosassa ovat tamperelaiset punaorvot, joita kaupunkiin jäi noin 500.

Sisällissodan jälkeen valtiolta, kunnat, hyväntekeväisyys- ja naisjärjestöt ryhtyivät pelastamaan punaorpoja perustamalla satoja lastenkoteja, lastenseimiä ja päiväkoteja.

Punaorpojen huolto oli merkittävä askel myös Suomen lastensuojelun kehitykselle. Alkunsa saivat mm. Mannerheimin Lastensuojeluliitto sekä Pelastakaa Lapset ry, jota oli perustamassa presidentin puoliso Ester Ståhlberg.

Uudistettu ja täydennetty laitos.

Mervi Kaarninen on yliopistonlehtori ja Suomen historian dosentti Tampereen yliopistossa. Hän on tutkinut suomalaisen yhteiskunnan historiaa koulutuksen, naisten, lasten ja nuorison näkökulmasta.

ISBN 978-952-312-503-2

9 789523 125032

92.71

Kansi Taittopalvelu Yliveto Oy
www.minervakustannus.fi

minerva